

12 Селіванова, О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти) / О. Селіванова // Монографія. – Черкаси: Брама, 2004. – 276 с.

13 Словник фразеологізмів української мови / Уклад.: В. М. Білоноженко та ін. – К.: Наук. думка, 2003. – 1104 с. – (Словники України).

УДК [81.161.3:81'373:398.9]:392.3:398.3

А. М. Воїнава, А. М. Палуян

АДЛЮСТРАВАННЕ СЯМЕЙНАЙ І КАЛЯНДАРНАЙ АБРАДНАСЦІ Ё БЕЛАРУСКІХ ФРАЗЕАЛАГІЗМАХ І ПАРЭМІЯХ

У артыкуле з пазіцый лінгвакультуралогіі даследуецца нацыянальна-культурная спецыфіка беларускіх фразеалагізмаў і парэмій, інтэрпрэтацыя дэнаматыўных і вобразна матываваных аспектаў моўных знакаў у катэгорыях культуры. Разгледжаныя фразеалагізмы, прыказкі і прымаўкі звязаны з сямейнай і каляндарнай абраднасцю і маюць этналінгвістычную каштоўнасць, паколькі утрымліваюць факты і сімвалы традыцыйнай беларускай культуры, выконваюць функцыю нацыянальна маркіраваных адзінак мовы.

Комплекснае вывучэнне духоўнай спадчыны беларусаў, якое аб'ядноўвае этнаграфію, фальклор і мовазнаўства, з'яўляецца адным з самых актуальных і перспектыўных напрамкаў сучасных навуковых даследаванняў. Этналінгвістычныя даследаванні разглядаюць мову праз прызму традыцыйнай народнай духоўнай культуры. У аснову ўказанага падыходу пакладзена формула “мова + культура”. Уласцівасць мовы адлюстроўваць адметнасць культуры яе носьбітаў абумоўлена кумулятыўнай функцыяй, якая заключаецца ў назапашванні і захаванні традыцый, гістарычных здабыткаў, нацыянальнай свядомасці народа. Мову ё яе кумулятыўнай функцыі даследчыкі разглядаюць як механізм, што спрыяе кадзіраванню і трансляцыі культуры.

У кантэксце ўзаемазвязанага вывучэння мовы і культуры беларускага народа аб'ектам увагі становяцца культурна афарбаваныя моўныя адзінкі – фразеалагізмы, прыказкі, прымаўкі, якія з'яўляюцца прадуктам кумулятыўнай функцыі мовы і тым ці іншым элементам сваёй семантыкі або структуры адлюстроўваюць сувязь мовы і культуры, у якой дастаткова дакладна адлюстраваны дыялектныя рысы і многія асаблівасці беларускай гаворкі, Этналінгвістычны падыход да аналізу названых адзінак цесна змыкаецца і арганічна пераплятаецца з даследаваннем нацыянальна-культурнай спецыфікі ўстойлівых моўных адзінак з пазіцый лінгвакультуралогіі. У некаторых адзінках гэта інфармацыя для сучаснага носьбіта мовы з'яўляецца імпліцытнай, прыхаванай і можа быць атрымана толькі апасродкавана, але яна ёсць і працуе на ўзроўні падсвядомасці.

Беларускія фразеалагізмы, прыказкі і прымаўкі адлюстроўваюць нацыянальную культуру як цэласныя моўныя знакі або праз адзінкі свайго лексіка-семантычнага складу – назвы рэалій матэрыяльнай і духоўнай культуры беларусаў, жывёльнага і расліннага свету, імёны людзей і геаграфічныя назвы, што згадваюцца ў выразях. Даволі шырока прадстаўлена ў беларускіх парэміях і традыцыйная сямейная і каляндарная абраднасць.

У складзе сямейна-абрадавай лексікі вызначана лексіка вясельнай, радзінна-хрэсьбіннай і пахавальнай абраднасці. У кожнай з названых тэматычных груп сустракаюцца ўстойлівыя выразы, прыказкі і прымаўкі. Так, з вясельным абрадам звязаны наступныя фразеалагізмы:

атрымліваць (атрымаць) гарбуз (-а) ‘абнеслаўляцца пры сватаўстве, не дабіўшыся згоды на шлюб’. Узнікненне выразу звязана з распаўсюджаным на Украіне і ў паўднёвых раёнах Беларусі звычай даваць маладому або свату гарбуз як знак нязгоды, калі дзяўчына ці яе бацькі непрыхільна ставіліся да сватання [2, с. 23];

хоць у пятніцу ‘ў любы момант, у самы блізкі час’. Першапачатковае значэнне – ‘хоць у той дзень, калі не дазвалялася спраўляць вяселле’. Вясельным днём была нядзеля. Пятніца з часоў паганства лічылася нерабочым днём. Гэта традыцыя захоўвалася на Беларусі доўгі час. Яшчэ ў канцы XIX стагоддзя ў пятніцу нельга было шыць, купаць дзяцей, мыць бялізну; калі ў Велікарусі засталіся ў народнай памяці і ў пашане толькі тры пятніцы..., у Беларусі небяспечныя і страшныя ўсе пяцьдзсят дзве. ‘Хто ў пятніцу спявае, той ў нядзелю адплача» – народная прымета і перасцярога, занатаваная М. Федароўскім» [1, с. 145];

казала качарга гуляць да чацвярга: даўней на Беларусі вяселле гулялі ад суботы да серады. У тым выпадку, калі госці загуляюцца, гасцінныя гаспадары працягвалі яго да чацвярга. А калі і гэтага дня было мала, гаспадар, узяўшы ў рукі качаргу, жартуючы прыгаворваў: казалася качарга гуляць да чацвярга [3, с. 107].

З абрадам пахавальнай абраднасці на тэрыторыі Беларусі звязаны наступныя ўстойлівыя адзінкі:

як на дзяды ўжываецца са значэннямі: 1) выдатна, уволю наесціся, 2) вельмі многа (пра яду). Дзяды – старадаўняе памінанне нябожчыкаў, а таксама дзень, калі адбываўся гэты абрад. Дзяды спраўлялі ў пэўныя дні тры-чатыры разы на год. На рытуальную вячэру гатавалі сем-дзесяць страў (куцця, бліны, клецкі, яечня, мяса і інш.). пасля малення гаспадар выходзіў з хаты і заклікаў на вячэру “дзядоў”-нябожчыкаў. Сям’я ела з перапынкамі, кладучы час ад часу лыжкі на стол, каб імі сімвалічна маглі пакарыстацца “дзяды”. На іх долю яшчэ адлівалі і адкладвалі ад кожнай стравы ў асобны посуд. Пасля вячэры не прыбіралі са стала, а пакідалі нібыта для нябожчыкаў. [1, с. 157];

каб яды было як на дзяды, а работы, як у нядзелю ‘жартоўнае высмейванне гультайства. Адрасуецца чалавеку, які не любіць працаваць, але хоча смачна есці’ [3, с. 106–107];

дуба даць ‘памерці’. Узнікненне выразу звязана з даўнім славянскім пахавальным абрадам. Існавала павер’е, што прыстанкам душы пасля смерці чалавека становіцца дрэва. Пры пахаванні перавагу аддавалі дубу. Дно ямы выкладвалася дубовым лісцем, помнікі на магілу рабілі з дубу. На Заходнім Палессі і суседняй з ім Паўночнай Валыншчыне сустракаюцца дубовыя помнікі нахштальт лодкі [1, с. 46];

забіць асінавы кол у магілу ‘канчаткова пазбавіцца каго-небудзь, чаго-небудзь’. Звязаны з даўнейшым прымхлівым звычай забіваць асінавы кол у магілу ведзьмака, каб той не змог выходзіць з магілы і шкодзіць людзям [1, с. 48–49];

костачкі перамываць (перабіраць) ‘абгаворваць, бэсціць кагосьці’. Звязаны са старажытнаславянскім абрадам паўторнага пахавання. Звычайна праз тры гады пасля перашага пахавання магіла раскопвалася: трэба было праверыць, ці не быў нябожчык пры жыцці звязаны з ведзьмакамі, пярэваратнямі, і, калі гэта так, зняць з яго закліцце і ачысціць ад грахоў. Перад тым як зноў закапаць нябожчыка, яго родзічы і сваякі перабіралі косці, перамывалі іх вадой або віном. Пры перамыванні костачак не абыходзіліся без ацэнкі нябожчыка, яго характару, паводзін [1, с. 72; 110];

на ладан дыхаць ‘быць блізкім да смерці’. Паводле хрысціянскага звычаю, чалавека, якому заставалася нядоўга жыць, свяшчэннік спавядаў, прычашчаў і кадзіў ладанам [1, с. 88].

З сямейнай радзінна-хрэсьбінай абраднасцю звязаны такія фразеалагізмы, як *заварыць кашу* ‘распацаць складаную, клопатную, непрыемную справу’. Каша – абавязковая страва на святочным абедзе з выпадку хрэсьбіна ці вяселля, а таксама на

памінальным стане. [1, с. 49–50]; *адным мірам мазаны* ‘аднолькавыя, адзін аднаго вартыя’. Міра – духмяны алей для хрысціянскага абраду памазання [1, с. 20]; *у гарачай вадзе купаны* ‘гарачы, запальчывы’. Звязана з царкоўным абрадам хрышчэння, калі малага апускалі ў спецыяльную пасудзіну з вадой (купель) [1, с. 135].

У складзе каляндарна-абрадавай лексікі выразна вызначаюцца каляндарна-абрадавыя назвы зімовага, веснавага, летняга і восеньскага цыклаў. Так, з народным зімовым святам Каляды звязаны выраз *збор каляда* ‘група людзей ці прадметаў, неаднародных па якіх-небудзь прыметах, якасцях’ (першапачаткова пра розныя падарункі, сабраныя ў выніку калядавання).

Згадваюцца Каляды і ў прыказцы *дарагое яечка да Вялікадня, не да Каляды*. Маецца на ўвазе, што любая справа, дапамога неабходна своечасова. Асноўны сэнс тут звязаны з веснавым святам у гонар сонца і абуджэння прыроды. Адзначалі яго вельмі ўрачыста, гатавалі многа страў, сярод якіх было абавязковае фарбаванне яец.

Варвара ноч уварвала – у гэтай прыказцы народ адзначыў, што пасля гэтага свята пачынае прыбываць дзень.

Са старажытным перадвеснавым святам Масленіцай звязаны ўстойлівы выраз *не ўсё кату масленіца*. Ён ужываецца, калі “адбываюцца змены ў становішчы чалавека, калі прыёмнае жыццё, выгоды, прывілеі мінаюцца або калі трэба несці пакаранне за зробленае злачынства” [3, с. 171]. Масленіцу святкавалі некалькі дзён, на вячэру гатавалі стравы, сярод якіх важную ролю адыгрывалі сыр, масла, тварог з малаком – усё тое, што любіць кот. Адсюль і метафарычнае перанясенне на чалавека прыёмнага жыцця.

Згадваецца каляндарна-абрадавае свята веснавага цыклу Мікола ў прыказцы *“Да Міколы няма добра ніколі”*. Лічылася, што да Міколы няма добрага надвор’я, а пасля Міколы будзе ўжо цёпла – лета (г. Ветка). З няўстойлівасцю веснавага надвор’я звязана прымаўка *“Міколі не вер ніколі”*. [4, с. 292].

Чакай Пятра – сыру з’ясі ‘гаворыцца, калі ёсць сумненне, што намер або спадзяванне збудуцца, або калі загадзя вядома, што яны не збудуцца’. [3, с. 258]. Пятро – старажытнае земляробчае свята, своеасаблівы працяг Купалля. Пятру папярэднічаў пост – Пятроўка: *Пятроўка – самая галадоўка*.

Зафіксаваны і прыказкі, звязаныя са святам восеньскага цыклу – Пакровамі. Да Пакроваў звычайна завяршаліся ўсе сельскагаспадарчыя работы, уцяпляліся жыццё і гаспадарчыя пабудовы. “Пасля Пакроваў у сялянскім жыцці зачынаўся новы цыкл работ – нарыхтоўка паліва, перавод жывёлы на стойлавае ўтрыманне: *На Пакровы дай сена карове*”, *“Прыйшлі Пакровы, пытаюць, ці да зімы гатовы”*, *Прыйшлі Пакровы – заганяй у хлеў каровы* [5, с. 377].

Згадваецца назва свята веснавага цыклу і ў прыказцы *Вось табе (бабка) і Юр’еў дзень!* ‘wokлiч здзіўлення, расчаравання ў сувязі з нездзяйсненнем якой-небудзь надзеі’. [2, с. 39–40]. Вядома, што на Юр’я чакалася вызваленне прыгонных сялян, аднак доўчаканай свабоды яны не атрымалі.

Народныя звычаі і прыкметы адлюстраваны ў фразеалагізмах *рукой пайсці* ‘добра весціся, гадавацца (пра жывёлу, птушку, пчол)’. Існавала павер’е пра добрую, “лёгкую” руку: купленае з такой рукі будзе добра пладзіцца, весціся. Нельга было перадаваць што-небудзь жывое новаму гападару голымі рукамі: не будзе пладзіцца. У такім разе “б’юць па руках” і перадаюць купленае “касматай рукой”, г. зн. захінуўшы руку крысом адзення (А. Багдановіч “Перажыткі старажытнага светасузірэння беларусаў”) [1, с. 122].

Адстаўной казы барабаншчык ‘чалавек, з якім не лічацца, які займае невысокае становішча’. У аснове фразеалагізма, на думку А. Я. Лепешава, ляжыць даўні звычай: у кірмашовыя дні выводзілі напаказ “вучонага мядзведзя”, а таксама прыбранага “пад казу” хлопчыка-танцора. Іх суправаджаў барабаншчык, звычайна адстаўны салдат, які барабанным боем заклікаў глядачоў і прыцягваў іх увагу да асноўных акцёраў – “мядзведзя” і “казы”. Роля барабаншчыка была самая сціплая [2, с. 20].

Такім чынам, пры лінгвакультурным падыходзе да аналізу фразеалагічных рэсурсаў мовы ўстанаўліваецца найперш сувязь іх асацыятыўна-вобразнай асновы з культурна-нацыянальнымі эталонамі, сімваламі і стэрэатыпамі. [6, с. 39]. Зафіксаваныя фразеалагізмы маюць этналінгвістычную каштоўнасць, паколькі яны ўтрымліваюць у сабе факты і сімвалы традыцыйнай беларускай культуры; выконваюць функцыю нацыянальна маркіраваных адзінак мовы.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

- 1 Лепешаў, І. Я. Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў / І. Я. Лепешаў – Мн.: Нар. асвета, 1981. – 160 с.
- 2 Лепешаў, І. Я. Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў: у 2 ч. Ч. 2. / І. Я. Лепешаў – Мн.: Нар. асвета, 1993. – 200 с.
- 3 Шкраба, І. Крынічнае слова: Беларускія прыказкі і прымаўкі / І. Шкраба, Р. Шкраба – Мн.: Маст. літ., 1987. – 286 с.
- 4 Пяткевіч, Ч. Рэчыцкае Палессе / Ч. Пяткевіч. – Мн., 2004. – 672 с.
- 5 Этнаграфія Беларусі: Энцыклапедыя / гал. рэдактар І. П. Шамякін – Мн.: БелСЭ, 1989.
- 6 Садоўская, А. Л. Лінгвакультурны падыход да аналізу фразеалагічных рэсурсаў мовы / А. Л. Садоўская // Роднае слова, 2008. – № 8. – С. 35–39.

УДК 81.161.1:81.111:[398.9:808.5(094.4)]

М. С. Гутовская

РУССКИЙ И АНГЛИЙСКИЙ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ КОДЕКСЫ СПОРА

Статья посвящена рассмотрению русских и английских фразеологизмов, связанных с формами взаимодействия в споре. Сопоставляются способы взаимодействия в споре, отразившиеся в русской и английской фразеологии, и различные детали, неизбежно сопутствующие спору.

Споры являются неотъемлемой частью многих сфер человеческой жизнедеятельности, поэтому людям крайне важно уметь вести споры. Большинство людей не обучаются искусству спора специально. Их базовые представления о споре формируются в том числе в процессе естественного овладения языком, кумулирующим и транслирующим из поколения в поколение накопленный языковым коллективом опыт. С этой точки зрения интересным представляется изучение знаний о споре, закрепленных в языке в целом и в его фразеологическом фонде в частности. В работе рассматриваются русские и английские фразеологизмы, связанные с формами взаимодействия в споре (часть фразеосемантического поля ‘Спор’). Фразеосемантическая группа ‘Форма взаимодействия в споре’ изучается с целью установить, какие составляющие способов взаимодействия в споре «отмечаются» русской и английской фразеологией (выделяются и фиксируются фразеологическими средствами) и как оцениваются русскоязычным и англоязычным сознанием, и на основе полученных данных эксплицировать русский и английский «фразеологические кодексы спора» – своды закрепленных во фразеологии двух языков правил ведения спора – и сопоставить их. Русские и английские фразеологизмы семантической группы ‘Форма взаимодействия в споре’ были отобраны путем сплошной выборки из [1] и [2] соответственно; при отборе фразеологического материала также привлекались [3, 4, 5, 6]. Общий объем выборки составил 105 фразеологических единиц (40 русских и 65 английских).